

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ*

Musa SEZER**

ÖZ

XVI. yüzyılda Ilica kazasındaki değirmenler oldukça çeşitlilik göstermekteydi. Bunlar arasında en fazla su değirmenleri bulunmaktaydı. Ilica kazası ve çevresinin zengin demir yataklarıyla ünlü olan Samakov kazasına yakınlığı, demirdöven manasına gelen “samakov” değirmenlerinin Ilica kazasında da faaliyet göstermesine yol açmıştır. Bölge halkının temel geçim kaynaklarından olan küçükbaş hayvancılığın, Ilica kazası ve çevresinde yoğun bir şekilde yapılması ise keçe adı verilen kumaşın üretildiği “vlaviçe” değirmenlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Son olarak çeltiğin kabuğundan ayrılması işleminin yapıldığı “ding” değirmenleri ise kazada bulunan bir diğer değirmen çeşidi idi.

Bu çalışmada XVI. yüzyıla ait tahrir defterleri ışığında Ilica kazası ve kazaya bağlı nahiyelerdeki değirmenler üzerinde durulmuştur. Bu değirmenlerin çalışma sistemlerinden bahsedilmiş ve Osmanlı Devleti'nin bu değirmenlerden ne miktarda vergi aldığı tespit edilmiştir. Vergilendirme değirmenlerdeki taş sayısına göre alındığı göz önünde bulundurularak, Ilica ve çevresindeki değirmenlere ait hem taş sayılarının hem de vergi tutarlarının karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca kaza genelindeki harap değirmenler tespit edilerek, bunların daha çok nerelerde yoğunlaştığı ortaya konulmuştur. Ilica ve çevresindeki değirmenlerin bölge ve devlet ekonomisine sağladığı katkılar üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma ile Ilica'da XVI. yüzyılda tespit edilen değirmenlerin, bölge hayatında önemli bir yeri olan demir, yün, çeltik ve diğer tahıllar gibi ürünlere göre çeşitlilik kazandığı görülmüştür. Bu çeşitli değirmenlerin bölge halkının hayatında önemli bir yer edindiği sonucuna varılmaktadır. Değirmenlerin tahrirlere göre sayılarındaki ve vergi durumlarındaki değişkenlik de bir başka tespit olarak sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Asiyab, Samakov, Vlaviçe, Ding.

* Bu makale yazarın 2017 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı “XVI. Yüzyılda Köstendil İlicası” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum, ORCID: orcid.org/0000-0003-3659-4085, E-mektup: musa.sezer@erzurum.edu.tr

MUSA SEZER

İLİCA (KYUSTENDİL) MILLS IN XVITH CENTURY

ABSTRACT

In the XVIth century, the mills in the İlica township were very diverse. Among these were the most water mills. The proximity of the İlica township and its environment to the Samakov township, which is famous for its rich iron beds, also caused “samakov” mills which mean iron-wrought, to operate in İlica town. One of the main livelihoods of the people of the region was the ovine breeding breeding and it was carried out intensively in and around İlica accident. This situation led to the spread of “vlatiçe” mills where the fabric called felt was produced. Lastly, the “ding” mills, in which the rice was separated from the shell, was another mill type found in the township.

In this study, it has been focus on the mills in the İlica and the sub-districts which are subject to the township in the light of the XVIth century cadastral record books. The working systems of these mills were mentioned and it was determined what amount of taxes the Ottoman Empire receives from these mills. Considering that taxation is based on the number of stones in the mills, a comparison of both the number of stones and tax amounts for the mills in and around İlica has been made. Also by identifying ruined mills in township-wide, it has been demonstrated that more concentrated where are these mills. The contributions of mills in İlica and the around it to the economy of the region and to the state economy in general were emphasized.

With this study, it was observed that the mills in İlica in the XVIth century gained diversity according to products such as iron, wool, paddy and other grains which have an important place in the life of region. It is concluded that such mills have gained an important place in the life of the people of the region. According to tahrir registers, the variability of mills in the number and tax conditions is presented as another determination.

Keywords: Rumeli, Mill, Samakov, Vlatiçe, Ding.

Giriş

Köstendil, Bulgaristan’ın güneybatısında Sırbistan ve Makedonya sınırlarının kesiştiği bölgede yer almaktadır. Kuzeyde Krayište bölgesi, doğuda Konyavo (Konyavska), güneyde Osogo (Osogovski) ve batıda Lisets dağı ile sınırlıdır. Sofya’ya 86 km, Makedonya’ya 23 km ve Sırbistan’a 30 km mesafededir.¹ Osmanlı döneminde Köstendil, günümüzdeki

¹ *Routes and Itineraries-From the Virtual Museum of the European Roots*, Marco Merlini - Asen Velichkov (ed.), Sofya 2009, s. 195.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

Bulgaristan'ın güneybatısı, Makedonya'nın kuzeydoğusu ve Sırbistan'ın bir kısım topraklarından oluşuyordu.²

Köstendil'in bilinen en eski adı Pautalia'dır. Roma İmparatorluğu'nda Trajan döneminde (98-117) kentleşmeye başlamıştır. Daha sonra Marcus Aurelius (161-180) zamanında antik kent içinde taş duvarlar ve güçlü kuleler yapılmıştır. II-IV. yüzyıllar arasında taş duvarlardan oluşan kapalı alan yaklaşık 30 hektarlık bir alanı kapsıyordu.³ V. yüzyıla kadar Pautalia olarak adlandırılan şehir, istilaların etkisiyle bir sur ile ikiye ayrılmış ve yerleşim alanı 12 hektara kadar gerilemiştir. Küçülen yerleşim alanı X. yüzyılda büyük oranda terkedilmiştir. Yerleşme tepe üzerinde inşa edilen ve sonradan "Hisarlık" diye adlandırılan Velbujd Hisarı'na kaymıştır.⁴

Ortaçağ'da Velbujd olarak isimlendirilen şehir, 1018'de Bulgaristan'ın Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altına girmesiyle Bizans sınırları içinde kalmıştır.⁵ Bulgar tarihçileri Velbujd'u, XIV. yüzyılda muhteşem bir şehir olarak tasvir etmiştir. Ancak bu bilgi arkeolojik çalışmalar tarafından desteklenmemektedir. Bulgar Çarı Mihail'in 28 Haziran 1330'da Sırp Kralı Stephan Duşan ile çarpışarak hayatını kaybettiği Velbujd Savaşı şehrin civarında gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyet döneminin başlangıcına kadar şehir ve çevresi Sırp hâkimiyetinde kalmış olmalıdır.⁶

Osmanlı hâkimiyeti döneminde *Köstendil* ismi, Türkçe "*Kostadin-ili*"nin zamanla değişmiş şekline dayanır. Şehirde bulunan çok sayıda kaplıca hamamı nedeniyle kaynaklarda "*Ilca-i Köstendil*" ya da "*Ilca*" adıyla anılır. Köstendil isminin, şehrin 1372'de Osmanlı idaresine geçmesiyle I. Murad'a tabi olan idarecisi Sırp Konstantin Dejanoviç'e ithafen "*Konstantin'in şehri*" anlamında Kostadin-ili'nden geldiği düşünülebilir.⁷ Osmanlı Devleti'nin Köstendil'de hâkimiyet kurmasının

² Aleksandar Stoyanovski, "Makedonya'nın İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. IV-V (Ağustos 1973-1974), İstanbul 1974, s. 223.

³ Rumen İvanov, *Roman Cities in Bulgaria*, Sofya 2006, s. 47-48.

⁴ Machiel Kiel, "Köstendil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 26, Ankara 2002, s. 277.

⁵ Stamen Mikhailov ve Maria Sestrimaska, *The Old School in Kyustendil (Materials from Archaeological Excavations)*, Bulgarski Houdozhnik Publishing House, Sofia 1981, s. 5-6.

⁶ Kiel, "Köstendil", s. 277; William Miller, *Balkans: Roumania, Bulgaria, Serbia and Montenegro*, Londra 1896, s. 184.

⁷ Kiel, "Köstendil", s. 277-279; BOA. MAD.d. 170, vr. 490a, 491a; Machiel Kiel, "Küstendil", *The Encyclopaedia of Islam*, V, Leiden 1979, s. 534.

üzerinden yıllar geçmesine rağmen şehrin isminin 849-859/1445-1455 tarihli timar defterinde “*Kostadin İli*” olarak kullanıldığı 10-19 Şubat 1455 tarihli derkenardan anlaşılmaktadır.⁸ 882/1477 tarihli bir mukataa defterinde Köstendil, hem “*Liva-i Kostadin*” ve hem de “*Liva-i Ilıca*” şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda *Ilıca*, kaza şeklinde de kaydedilmiştir.⁹

Rumeli’de bazı yerlerin fethinden sonra I. Murad, 1370’te Bursa’ya dönmüştür. Bu esnada Lala Şahin Paşa’ya Filibe’yi ordu yeri olarak göstermiş ve onu İhtiman ve Samakov’un fethiyle görevlendirmiştir.¹⁰ Lala Şahin, Konstantin-ili taraflarında olan bu yerleri fethetmiştir. I. Murad, 1372’de Lala Şahin’in fetihlerini tamamlamak üzere Rumeli’ye geçmiş ve Velbujd tekfuru Konstantin’in üzerine yürümüştü.¹¹ Konstantin Joannes Dragaş, I. Murad’ın geldiği haberini alınca Osmanlı padişahını birçok hediye ile karşılamış ve O’na bağlılığını bildirmiştir. Konstantin’in bağlılık şartlarını kabul etmesiyle şehrin yöneticisi olarak kalması kararlaştırılmıştır.¹² Daha sonra Yıldırım Bayezid’in 17 Mayıs 1395’de Rovine’de Argeş nehri civarında Eflaklara karşı yaptığı mücadelede yer alan Konstantin, burada hayatını kaybetmiştir.¹³ O’nun 1395’de ölümünden sonra şehir Köstendil Sancağı hâline getirilmiştir. Özellikle XV-XVI. yüzyıllarda yapılan cami, mescid, zaviye, hamam, muallimhane, çarşı ve su yolu gibi yapılarla Köstendil büyük bir imara sahne olmuş ve gelişme kaydetmiştir.¹⁴ Bu gelişmeye paralel olarak, değirmencilik alanında da büyük gelişmelerin yaşandığı tahrir defterlerinden elde edilen sayısal verilerden anlaşılmaktadır.

⁸ NBKM. D. 707, vr. 5b.

⁹ BOA. MAD.d. 149, vr.1b, 2a.

¹⁰ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. I, (Yay.) Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, TTK., Ankara 1995, s. 197.

¹¹ Halil İnalcık, “Murad I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 31, İstanbul 2006, s. 159.

¹² Mehmed Hemdemi Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, I, (Haz.) Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 47-48; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü’l-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (Haz.) Ahmet Ağrakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 111; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Kuruluşun 892/1487’ye kadar)*, (Haz.) Cihan Çimen, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Necdet Öztürk, İstanbul 2006, s. 27. “773 târihinde ümerâ-yı Rûm-ili istir’âsıyla pâd-şâh-ı cihân, Rûm-ili cânibine mürûr buyurup diyâr-ı Bulgar hâkimi Köstendil tekfuri Kostantin üzerine asker çekildikde ita’at idüp mahallinde takrîr olundu.”; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I (1258-1512), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 52-53.

¹³ Hatice Oruç, *Makedonya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Melek Delilbaşı, Ankara 1997, s. 99.

¹⁴ Kiel, “Köstendil”, s. 277-278.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

1. Ilıca Değirmenleri

Ortaçağ'da teknolojik değişim, tarım için de çok önem arz etmiş ve verimliliğin artmasını sağlamıştır. Birçok aracın kas kuvvetiyle kullanılmasından sonra diğer enerji biçimlerini kullanmak daha etkili olmuş ve verimliliği artırmıştır. Tarım, teknolojinin büyük adımlar attığı diğer etkinliklerle iç içe giren bir alandır. Özellikle değirmencilikte, rüzgar ve su daha iyi kullanılmaya başlanmıştır. İlk kez Asya'da kullanılan yel değirmenleri ve su değirmenleri, Avrupa'da 1000 yıllarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Değirmenlerin kullanımı sonraki yüzyıllarda daha da artmıştır. Rüzgar ve su tahılların öğütülmesinde kas gücünün yerini almıştır. Demir dövme için gereken enerjiyi sağlamada su kullanılmaya başlanmıştır. XV. yüzyılda Avrupa'nın metalurji sanayiinde yaşanan büyük hamlede demir hayati bir yer tutmuştur. Böylece 1500'lerde bir teknolojik değişim çağı başlamıştı.¹⁵

Bilindiği üzere insanoğlunun temel yiyecek maddelerinin başında ekmek bulunmaktadır. Ekmek, su ve un gibi maddelerin karışımının fırınlarda pişirilmesi ile meydana gelirken, un ise buğday ya da ekmeği yapılan mısır, arpa, çavdar gibi tahılların değirmenlerde öğütülerek un haline getirilmesi sonrasında yapılabilmektedir. Çalıştıran güç kaynağına ve işlenen ürüne göre değirmenlerin değişik çeşitleri meydana gelmiştir. Su, yel değirmeni, kebe, vlavice, demirdöven, samakov gibi.

Su değirmenleri ortaçağ boyunca özellikle de X-XIV. yüzyıllar arasında Kuzeybatı Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Bu değirmenler sadece tahıl öğütmeye değil; vinç, tekerlek, çekici, bıçkı ve körükleri de çalıştırmaktaydı. Kumaş ve kağıt imalatı, demir-çelik istihali ve bira yapımı da gerçekleştirilmekteydi.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde değirmenin yapılması belirli kurallara bağlanmıştır. Tahrirden sonra bir köylünün toprağında yapılan değirmenin vergisi sipahiye ödenmezdi. Hükme göre bu vergi mevkufçu tarafından

¹⁵ J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 200.

¹⁶ Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler", *Turkish Studies*, V. 9/1, Ankara 2014, s. 639.

toplanırdı. Diğer taraftan köylünün tasarrufunda bulunan toprağa yeni bir değirmen yapılmasına izin verip vermemek sipahiye bağlıydı.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde aralıklarla yenilenen tahrir defterlerinde değirmenler de kayıt altına alınmıştır. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden elde edilen verilere göre Köstendil kazasında ya da diğer adıyla Ilıca'da değirmenlerin, *su değirmenleri*, *ding*, *vlaviçe* ve *samakov* şeklinde çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ilıca şehri ve çevresi uygun coğrafi şartları ve iklim koşulları sayesinde irili ufaklı derelere sahiptir. Bu durum su değirmenlerinin sayısını artırmıştır. Bunun haricinde *ding* değirmenleri de faaliyet göstermekteydi. Dönemin küçük ölçekli tekstil işletmesi olarak nitelendirilebilecek *vlaviçe* diğer adıyla *kebe* değirmenleri ve demir işlenmesinde faydalanılan ve demirdöven anlamına gelen *samakov* değirmenleri de bu bölgede bulunmaktaydı.

XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde değirmenler, *âsiyâb*, *âsiyâb-ı dâne*, *âsiyâb-ı erz*, *âsiyâb-ı galle*, *değirmen* ve *seylâb* şeklinde kaydedilmiştir. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere bu değirmenlerde başta buğday olmak üzere, mısır ve diğer tahıllar öğütülmekteydi. Yine isimlerinden bazılarının işletim sistemlerinin suya bağlı olduğu anlaşılırken, bazı değirmenlerin ise ne ile çalıştığı tespit edilememektedir. Kayıtlarda genellikle değirmen adı, işletmecisi, bab (taş) sayısı ve vergi miktarı kaydedilmiştir. Bazı değirmenlerin bab sayıları verilmiş, vergi tutarları yerine ise *harab* şerhi düşülmüştür. Bu şekilde olan değirmenin taş sayısı verilse de, işlemez durumda olduğu ve bu nedenle bu değirmenden vergi alınmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 1528 yılına ait Bolu sancağı kanunnamesine göre harap olan değirmenler için deftere vergi kaydı yapılmamaktaydı.¹⁸

Osmanlı Devleti'nde değirmenlerden alınan vergi, değirmenin çalışma süresine ve "bab" yani taş sayısına göre değişmekteydi. 1518 tarihli Çemişgezek sancağı kanunnamesine göre her âsiyâbdan 5'er akçe resim alınmaktaydı ve tam sene çalışandan 60 akçe alınmaktaydı.¹⁹ Ancak Ilıca

¹⁷ Zeki Arıkan ve Abdullah Martal, "İzmir'de İlk Buharlı Un Fabrikası", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 12, İstanbul 1982-1998, s. 8.

¹⁸ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, V. Kitap, II. Kısım,- Kanunî Devri Eyâlet Kanunâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 95. "... *harab* değirmenlerden deftere resm kayd olunmadı."

¹⁹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri III - Yavuz Sultan Selim Devri Kanunâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 241.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

tahrir kayıtlarında değirmenlerin ne kadar süre işletildikleri ile ilgili birkaç örnek dışında bilgi bulunmamaktadır. Bulunanlar ise “... ay yürür” şeklinde belirtilmiştir. 1550 yılında Ilıca nahiyesine bağlı *Dolna Leska* köyünde *Nikola* isimli bir zımmînin işletiminde olan değirmen 2 ay işlemekteydi. Bab sayısı 3 olan bu değirmenden 21 akçe vergi alınıyordu. Diğer bir örnekte ise Ilıca nahiyesine tabi *Dojdoviçe* köyündeki değirmen 1 ay faaliyet gösteriyordu. Bu değirmen 1 bab idi ve 6 akçe vergi tahsil ediliyordu. İlkinin *Nikola*, diğerinin ise *Dolho Peyo*²⁰ isimli kişilerin mülkü olduğu anlaşılan değirmenlerin 2 ay ve 1 ay işlemesinden yola çıkılarak bunların sel/su değirmeni olduğu ifade edilebilir. Nitekim su değirmenlerinin işlemesi suyun gelmesine bağlı olduğu için söz konusu değirmenlerin su açısından sıkıntılı bir bölgede olduğu düşünülebilir.

Genelde dere yataklarına yapılan değirmenler kışın veya baharda sellerden dolayı hasara uğradıkları için kullanılamaz hâle gelmekte veya tamamen yıkılmaktaydılar. Zarar gören değirmenlerin en kısa sürede onarılması ve tekrar işler hâle getirilmesi gerekmektedir. Vakıflara gelir getiren değirmenler hasar görmüşse, vakıf mütevellileri tarafından tamir ettirilirdi. Eğer reyanın elindeki değirmenler zarar görmüş ve kendisinin onaracak gücü yok ise değirmen kadı tarafından satılır ya da yaptırılırdı.²¹ Ilıca’da değirmenlerin bir kısmının zamanla zarar gördüğü ve *harab* olarak kaydedildiği görülmektedir. 1572’de Köstendil kazası ve buna bağlı nahiyelerde harap olmuş herhangi bir değirmen tamiratına rastlanmazken, sancağın diğer kazalarından olan Ustrumca kazası nahiyelerinden Menlik’e tabi *İsveti İvrace* köyünde *Merhum Ayas Çavuş Camii Vakfı*’na ait dükkân gelirlerinin, dükkân ve değirmen tamirleri için sarf edildiği görülmektedir.²² Söz konusu örnekte tamire muhtaç durumda bulunan değirmenlerin vakıf gelirleri ile tamir ettirildiği ve böylece gelir kaynağının sekteye uğramasının önüne geçilmek istendiği anlaşılmaktadır.

1550 tarihinde devlet adamlarının hasları dahilinde olan toplam 155 değirmen vardı. Bunun 5 tanesi kebe değirmeni, 5 tanesi ise harab değirmen idi. Kebe değirmenlerinin 5’inden bab başına 15’er akçe resim tahsil edilmekteydi. Geriye kalan 145 değirmenin çalışır durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu değirmenlerden bab başına 10, 15, 20, 30 ve 45’er akçe resim alınmaktaydı. Ilıca’ya bağlı Koluşa karyesinde *Haraççı Mehmed*

²⁰ BOA. TT.d. 267, s. 33, 62.

²¹ Ahmet Yiğit, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Mentеше Livasında Değirmenler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 18, Muğla 2007, s. 107.

²² TKG. KK. TT.d. 88, vr.414b.

Vakfi'na ait olup, gelirleri *Veziriâzam Hızır Paşa* haslarına dahil olan 2 bablı bir değirmen için 60 akçe resim kaydedilmişti. Ayrıca Ilıca merkezde olup geliri *Beylerbeyi Müslim Bey* hassı olan 8 bablı bir değirmen mevcuttu. Buradan ise 240 akçe resim tahsil edilmekteydi. Haslar kapsamında kaydedilen değirmenlerden elde edilen resim miktarı 1550'de toplam 3.860 akçe idi. Ilıca'ya bağlı olup Hızır Paşa haslarından olan *Değirmenderesi nam-ı diğer İslö-Koşniçe* karyesindeki ve Köstendil sancakbeyi Mesih Bey haslarından olan *Nefs-i Radomir*'deki değirmenler "mülk-i ..." şeklinde kaydedilmişlerdi. Bunlardan başka Dubniçe merkezdeki değirmenler de İbrahim Paşa hasları arasında idi.²³ Bu değirmenler 1572'de Veziriâzam Mehmed Paşa, Köstendil sancakbeyi Yunus Bey ve Pertev Paşa gibi önemli devlet adamlarının haslarına dahil edilmişti.²⁴

Ilıca'daki değirmenlerden alınan vergiler çoğunlukla *resm-i âsiyâb* şeklinde kaydedilmişti. Bunun haricinde "hasıl" olarak kaydedilenler de vardı. 1550'de Piyaniçe nahiyesine bağlı Dolna-İzvegri köyündeki bir değirmen *bab 2, hasıl 150* şeklinde kaydedilmişti.²⁵ Buna benzer kayıtlara Mentеше livasına bağlı Megri kazasındaki Karabük köyünde de rastlanmaktadır.²⁶

Değirmenlerden alınan vergi maktû bir şekilde ve farklı miktarlarda alınmaktaydı. Ilıca kazasında değirmenlerden elde edilen gelirlerin değirmen türlerine göre dağılımı şu şekildeydi.

Tablo 1: XVI. Yüzyılda Ilıca Kazası Genelindeki Değirmenlerden Alınan Vergiler

Değirmenler	1519		1550		1572	
	Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%
Su	20.027	99	25.568	92	24.849	93
Ding	-	-	595	2	520	2
Vlaviçe	-	-	1.195	4	375	1
Samakov	256	1	470	2	1.005	4
Toplam	20.283	100	27.828	100	26.749	100

Kaynak: BOA. MAD.d. 170, vr.20b-557b; BOA. TT.d. 267, s.1-462; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 1a-298a; TKG. KK. TT.d. 89, vr. 395b-456b.

²³ BOA. TT.d. 267, s.18-20, 27, 208, 212, 213, 322, 325.

²⁴ TKG. KK. TT.d. 88, vr.6a-9b, 124a, 125b, 10a, 14b.

²⁵ BOA. TT.d. 267, s. 141.

²⁶ Yiğit, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Mentеше Livasında ...", s. 108.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

Ilıca'daki su değİrmenleri üç tarihte de, diğİer değİrmenler arasında büyük bir paya sahipti. Dönemin küçük sanayi işletmeleri arasında sayılabilecek ve *demirdöven* anlamına gelen samakov değİrmenleri ise % 1 oranındaydı. 1550'de su değİrmenleri ve samakov değİrmenlerinin haricinde ding ve vlavıçe (kebe) değİrmenleri de bulunmaktaydı. Bu tarihte de Ilıca değİrmenlerinin büyük çoğunluğu yine su değİrmenlerinden oluşuyordu. 1550 tahririnden itibaren rastlanan vlavıçe değİrmenleri ise ikinci sırayı almaktaydı. 1550 ve 1572 yıllarında samakov değİrmenlerinde ise büyük bir artış yaşanmıştı.

1.1. Âsiyâb (Su Değİrmeni)

Ilıca'da bulunan su kaynaklarının başında şehri, kuzey-güney istikâmetinde ikiye bölen Karasu (Struma) ırmağı gelir. Bundan başka Pürtlü (Bistriçe) ve Yavuzca nehirleri ve bunların dağlardan akıp gelen çok sayıda bağlantısı olan çay ve derelerden söz edilebilir. Bu sulara bağlı olarak Ilıca ve nahiyelerinde XVI. yüzyıldaki değİrmenlerin durumu řu şekilde idi.

Tablo 2: XVI. Yüzyılda Ilıca Kazasına Bağlı Nahiyelerdeki Su Değİrmenleri

Nahiyeler	1519			1550				1572			
	Bab	Gelir	Harap Bab	Bab	Gelir	Harap Bab	Harap Değİrmen	Bab	Gelir	Harap Bab	Harap Değİrmen
Ilıca	177	4.320	34	218	5.667	1	1	256	6.930	27	23
Kamaııe	-	-	-	26	740	-	-	27	810	2	2
Sirişnik	76	2.218	-	149	3.780	17	12	153	447	33	17
Dupııe	203	5.179	4	182	4.440	24	11	325	8.207	41	21
Cuma	-	-	-	126	3.200	13	11	16	435	-	-
Pürtlü	-	-	-	4	120	-	-	-	-	-	-
Karasu	17	345	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Radomir	87	1.975	1	110	2.525	15	13	99	2.920	18	15
Gorna Krayište	71	1.775	1	44	1.221	6	6	39	1.050	21	11
İslavište	46	2.100	5	68	1.740	1	1	69	1.770	14	11
Piyaniçe	84	2.115	-	79	2.030	15	14	86	2.130	25	17
Toplam	761	20.027	45	1.001	25.313	92	69	1.070	24.669	181	117

Kaynak: BOA. MAD.d. 170, vr.20b-557b; BOA. TT.d. 267, s.1-462; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 1a-298a; TKG. KK. TT.d. 89, vr. 395b-456b.

Tablonun değerlendirilmesinden önce belirtilen tarihlerde Ilica kazâsındaki köy sayılarına bir göz atmak gerekmektedir. 1519'da 437 olan köy sayısı yaklaşık % 10'luk bir artışla 1550'de 488 ve yaklaşık % 3'lük az bir artışla 1572'de 499 olmuştur. Köy sayılarındaki artışa paralel olarak köylerde bulunan su değirmenlerindeki bab (taş) sayılarında da bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu artış 1519'da 761 iken, yaklaşık % 32'lik bir artışla 1550'de 1.001'e yükselmiştir. 1572'de ise % 7'lik artışla 1.070 bab olmuştur. Tahrir defterlerinden elde edilen bilgiler Ilica'da nüfusun tahrirler arasında sürekli yükselişte olduğunu göstermektedir. Bunun haricinde tahıl üretiminin de yükseldiği gözlenmektedir. Bu iki durum göz önüne alındığında değirmenlerdeki artışın normal bir seyir izlediği ortaya çıkmaktadır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere XVI. yüzyılda Ilica'da su değirmenleri, taş sayısı ve gelir tutarı açısından en çok Dubniçe nahiyesindeydiler. 1550'de Dubniçe'de taş sayılarında ve gelirlerinde 1519'a göre azalma görülmekteydi. Bunun nedeni 1519'da Dubniçe nahiyesine bağlı birçok köyün 1550'de Cuma nahiyesine bağlı olarak kaydedilmesi idi. Bu durum 1572'de tersine dönmüş, yani Cuma'ya bağlı köyler bu tarihte Dubniçe üzerine kaydedilmişti. Değirmen taş sayısının ve gelirlerinin en çok olduğu ikinci yer Ilica merkez idi.

Ilica'daki su değirmenleri 1519'da 1-11 arası taşa ve 6-33 akçe arası gelire sahiptiler. Bir istisna olarak Dubniçe nahiyesi *Fuça-i Bala* köyünde 1 taşlı değirmen 200 ve Sırışnik nahiyesi *Kovaçoğça* köyünde 300 akçe idi.²⁷ Her iki köyde değirmenler için yüksek değer yazıldığı görülmektedir. Diğer değirmenlere göre normalin üzerinde bir değer kaydedilmesi, bunların kira yada mukataa bedeli olabileceğini akıllara getirmektedir. Ancak bununla ilgili belgelerde bir kayda rastlanmamaktadır. Diğer taraftan II. Bayezid dönemi Köstendil Sancağı Kanunnamesinde sel değirmenlerinden 15 akçe alındığından bahsedilmektedir.²⁸ Ancak burada değirmenlerin çalışma sürelerine değinilmemiştir.

XVI. yüzyılda Anadolu'nun bir çok yerindeki değirmen sayıları ve gelirleri ile ilgili kayıtlara rastlamak mümkündür. Bunlar arasında Samsun (Canik), Kocaeli ve Manisa en çok değirmen sayısı ve gelirlerine sahip

²⁷ BOA. MAD.d. 170, vr. 382a, 420b.

²⁸ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri II - II. Bâyezid Devri Kanunâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 446. "Ve sel değirmenleri vardır, anlardan dahi on beş akçe alınur."

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

yerlerdi.²⁹ Yavuz Sultan Selim dönemine ait kanunnamelerde Anadolu ve Karaman vilayetindeki değirmenlerin bir yıl işleyeninden 60 akçe, 6 ay işleyeninden 30 akçe ve 3 ay işleyeninden 15 akçe alınması gerektiği belirtilmiştir.³⁰ Ancak Rumeli’de bazı yerlerde vergi miktarının Anadolu’dakiyle aynı olmadığı anlaşılmaktadır. Tırhala’da, Yenişehir’de, Çatalca’da, Alacahisar’a bağlı Zaplanina ve Plana’da tam yıl çalışan değirmenden 30 akçe ve 6 ay çalışandan 15 akçe alınmaktaydı.³¹ Mora’da tam yıl işleyenden 120 akçe, 6 ay işleyenden 60 akçe ve 3 ay işleyenden 30 akçe alınmaktaydı.³² 1519 yılında Ilica’ya bağlı Goranofça köyündeki 6 bablı bir değirmene 180 akçe vergi yazılmıştı.³³ Bu da taş başı 30 akçeye denk geliyor. Buradan Anadolu’daki değirmen işleme süresine göre söz konusu değirmenin 6 ay; Rumeli’ye göre ise 1 tam yıl ya da Mora’ya göre 3 ay işlediği ortaya çıkmaktadır. Kanunnamelerde Anadolu ve Rumeli’deki değirmenlerden alınan vergi miktarlarının yarı yarıya farklı olduğu görülmektedir.

Dubniçe’ye bağlı Gradeva köyünde 11 taşlı bir değirmen için 330 akçe vergi kaydedilmişti.³⁴ Buna göre her bir taş için 33 akçe değer ortaya çıkmaktadır. Kanunnameye göre böyle bir vergilendirme söz konusu olamayacağından taşlardan bir veya bir kaçının daha uzun veya kısa süre çalıştığı düşünülebilir.³⁵

1550’de değirmenler çoğunlukla 1-3 arasında ve az da olsa 4-11 arasında taşa sahipti. Dubniçe nahiyesine bağlı *Bana* köyünde bir değirmende ise 18 taş kaydedilmişti. Bunlardan elde edilen gelir 15-50 akçe arasında değişmekteydi.³⁶ 1572 tarihine gelindiğinde taş sayısı çoğunlukla 1-4 arasındaydı. Bunlar haricinde 5-12 arasında taşa sahip değirmenler de

²⁹ Ümit Koç, *XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Sanayi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2006, s. 275-277.

³⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri III - Yavuz Sultan Selim Devri ...*, s. 104.

³¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I - II- II. Bâyezid Devri ...*, s. 362, 511, 516, 518.

³² Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, C. 5, Ankara 1957, s. 503.

³³ BOA. MAD.d. 170, vr.21a.

³⁴ BOA. MAD.d. 170, vr.49a.

³⁵ Doğan Yörük ve Onur Kabak, “XVI. Yüzyıldan Günümüze Bozkır Su Değirmenleri ve Değirmen İşletmeciliği”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (6-8 Mayıs 2016) Bildiriler Kitabı*, Konya 2016, s. 225.

³⁶ BOA. TT.d. 267, s. 190.

bulunmaktaydı. Bu tarihte yine Dubniçe'ye bağlı *Bana* köyündeki değirmende 17 taş kaydedilmişti.³⁷ Bir değirmende taş sayısının çok olması durumu sadece Köstendil bölgesine has bir durum değildi. Nitekim Konya bölgesinde bir değirmende 7, 8, 16 ve hatta 39 taşa sahip değirmenlere de rastlanmıştır.³⁸

1519 yılından 1550 yılına gelindiğinde taş sayılarındaki artış doğal olarak alınan vergilerin de artmasına neden olmuştur. Bu artış % 26 oranında gerçekleşmiştir. Ancak 1550'den 1572'ye kadar taş sayılarında yine bir artış olmasına rağmen vergilerde yaklaşık % 2,5'lik gerileme yaşanmıştır. Vergi gelirlerindeki azalış, değirmenlerin çalışma sürelerinde değişiklik olabildiğini düşündürmektedir. Bu da doğal olarak iklimsel faktörlere ve yağış miktarındaki değişime bağlanabilir. Çalışma sürelerinin azalmış olduğuna dair bir diğer kanıt ise 1572'de taş başına alınan birim fiyatlarının 1550 yılına göre daha düşük olmasıdır. Çalışma süresi azaldığı için alınan vergi de azalmış olmalıdır.

Tabloda Ilıca kazasına bağlı nahiyelerdeki değirmenlerin taş sayıları toplamının her tahrir yılında artış gösterdiği gözlenmektedir. 1519'da 761 olan taş sayısı 1550'de 1.001 ve 1572'de 1.070 olmuştur. Bu artışlardan yola çıkarak belirtilen tarihlerde Ilıca kazasına bağlı nahiyelerin hububat miktarlarında da bir artış yaşandığı dikkat çekmektedir. Örneğin; sadece buğdayda 1519'da 63.724 gödüh, 2.629 kile, 3 müd ve 1.821 hımıl buğday yetiştirilmişti. 1550'de 19.762 hımıl ve 1572'de ise 27.551 hımıl şeklinde üretim yapılmıştı.³⁹

Harap taş sayılarında ise her tahrir arasında ikişer kat artış yaşanmıştır. 1519'da 45 olan harap taş 1550'de 92 ve 1572'de 181 olarak kaydedilmiştir. 1550 ve 1572 tarihli defterlerde değirmen kaydı altına taş sayıları verilmeden "*harab*" yazılması ise dikkat çekicidir. Buradan değirmenin kullanılamaz hâlde olduğu anlaşılmaktadır. Harap olan değirmenlerin sayısı 1550'de 69 iken 1572'de 117'ye yükselmiştir. Harap taşların ve değirmenlerin aşırı yağışların neden olduğu sel baskınları, bakımsızlık gibi değişik nedenlerle kullanılamaz hale geldikleri düşünülebilir. Bu harap değirmenlere karşılık çok az yeni değirmen yapılmıştır.

³⁷ TKG. KK. TT.d. 88, vr.117b.

³⁸ Yörük, "XVI. Yüzyılda Konya Kazasında ...", s. 640.

³⁹ BOA. MAD.d. 170, vr. 20b-557b; BOA. TT.d. 267, s. 1-462; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 1a-298a; TKG. KK. TT.d. 89, vr. 395b-456b.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

1550 ve 1572’de bazı değirmen taş sayılarındaki “*cedid*” ibaresi, bunların yeni yapılmış değirmen taşı olduklarını göstermektedir. Bu tarihlerde Ilıca ve nahiyelerinde yeni taş sayıları şu şekildeydi.

Tablo 3: 1550 ve 1572’de Ilıca Kazasına Bağlı Nahiyelerdeki Yeni Su Değirmenleri

Nahiyeler	1550		1572	
	Bab	Gelir	Bab	Gelir
Ilıca	2	60	6	150
Kamaniçe	2	60	-	-
Dupniçe	1	15	1	30
İslavişte	3	90	-	-
Piyanıçe	1	30	-	-
Toplam	9	255	7	180

Kaynak: BOA. TT.d. 267, s.1-462; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 1a-298a; TKG. KK. TT.d. 89, vr. 395b-456b.

Harap ve yeni taş sayılarının karşılaştırılmasıyla yeni taşların, haraplara göre çok yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere yeni taş sayıları ve bunlardan elde edilen gelirlerin 1550’de daha çok olduğu ve bu miktarın ise 1572’de azaldığı görülmektedir. Bu azalış, iki tarih arasında taş sayılarında yaklaşık % 78, gelirlerde ise yaklaşık % 71 idi. 1550 tarihinde yeni taşlardan alınan verginin taş başına 15 ve 30 akçe şeklinde değiştiği ve bunun da ortalama 28 akçe olduğu tespit edilmektedir. 1572’de ise ortalama 25 akçe alındığı anlaşılmaktadır. 1572’de 1550 yılına kıyasla daha az yeni taşın yapıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

1.2. Ding Değirmeni

Ding, sözlükte taş değirmen, dibek ve hayvan gücüyle çalışan tahıl değirmeni anlamlarına gelmektedir. Ayrıca el ile veya su kuvveti ile işleyen dövme aleti demektir.⁴⁰ Örneklerine bugün Anadolu’nun birçok yerinde rastlanan, su veya hayvan gücü ile çalışan ding değirmenleri genellikle çeltiğin kabuğundan ayrılması, susam ve zeytinyağının çıkarılması gibi

⁴⁰ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 199.

işlerde kullanılmaktaydı.⁴¹ Çeltik üretim miktarının yüksek olduğu yerlerde ding değirmenlerinin yapılması arasında bir doğru orantı olduğu görülmektedir. Nitekim Anadolu’da çeltik üretiminin oldukça yüksek olduğu Mentеше livasında da bu değirmenlerden bulunmaktaydı.⁴² Ayrıca Balıkesir, Bolu, Göynük, Kocaeli ve Manisa gibi kaza ve nahiyelerde de bu değirmenlere rastlanılmaktaydı. Bunlar arasında özellikle Bolu’da ding değirmeninden elde edilen gelir yüksek miktardaydı.⁴³

Ilıca tahrir kayıtlarında ding değirmeninin hangi ürünün işlenmesi için kullanıldığı belirtilmemiştir. Ancak ding değirmeninin “çeltiğin kabuğundan ayrılması” işlevi ile Cuma’ya tabi Poromin karyesinde çeltik öşrünün kaydedilmesi birlikte düşünüldüğünde, Ilıca’da bulunan bu değirmenlerin muhtemelen *çeltik dingi* olduğu sonucuna varılmaktadır.⁴⁴

Çeltik dinglerinden Manisa’da resim olarak 30 akçe alınmaktaydı.⁴⁵ Denizli (Lâzikiyye) kazasının merkez nahiyesine bağlı Koyunculu köyünde 1571’de 2 bab değirmen için 60 akçe vergi kaydedilmişti.⁴⁶ Bu da bab başına 30 akçeye denk gelmekteydi. Ilıca’da 1550 ve 1572’de “*ding*” şeklinde kaydedilen bu değirmenler, 1-3 arası taşa sahipti ve bunlardan taş başına 15 akçe alınmaktaydı.

Tablo 4: 1550 ve 1572’de Ilıca Kazasına Bağlı Nahiyelerdeki Ding Değirmenleri

Nahiyeler	1550				1572			
	Bab	Gelir	Harap Bab	Harap Değirmen	Bab	Gelir	Harap Bab	Harap Değirmen
Ilıca	-	-	-	-	1	15	-	-
Sirişnik	-	-	-	-	1	30	1	1
Dupniçe	-	-	2	2	7	385	9	9
Cuma	15	295	5	5	-	-	-	-
Radomir	2	300	-	-	-	-	-	-
İslavişte	-	-	-	-	3	90	-	-
Toplam	17	595	7	7	12	520	10	10

Kaynak: BOA. TT.d. 267, s. 1-462; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 1a-298a; TKG. KK. TT.d. 89, vr. 395b-456b.

⁴¹ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK., Ankara 2013, s. 260.

⁴² Yiğit, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Mentеше Livasında ...”, s. 107.

⁴³ Koç, *XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda ...*, s. 278-279.

⁴⁴ BOA. TT.d. 267, s.276; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 167b.

⁴⁵ Emecen, *XVI. Asırda Manisa ...*, s. 260.

⁴⁶ Turan Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzikiyye Kazası*, TTK., Ankara 2000, s. 195.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

Ding değirmenlerindeki taş sayılarının 1550'den 1572'ye kadar yaklaşık %71 azaldığı anlaşılmaktadır. Gelirlerinde ise yaklaşık %87 oranında azalışın olduğu tespit edilmektedir. Harap taş ve değirmenlerde ise 1550'de 1572'ye kadar bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu durum değirmenlerin su taşkınları gibi çeşitli sebeplerle zarar görmeleriyle alakalı olabileceği gibi, çeltik üretiminin azalmasıyla da alakalı olabilir. Nitekim çeltik miktarı 1550'de 1.112 kile iken 1572'de 944 kile idi.⁴⁷

1.3. Vlaviçe (Kebe) Değirmeni

Balkan toprakları yeryüzü şekilleri ve iklim koşullarından dolayı hayvancılık yapmaya elverişli bir bölge idi. Büyük çoğunlukla bölge insanının geçim kaynağı hayvancılık ve buna bağlı iş kollarına dayanmaktaydı. Hatta bilindiği üzere İstanbul'un et ihtiyacının büyük bir çoğunluğu Balkan şehirlerinden sağlanmaktaydı.⁴⁸ Bu şehirlerden biri olan Köstendil'de, küçükbaş hayvancılık halkın hayatında önemli bir yer tutmaktaydı. Koyunlardan elde edilen yünler ile kebe denilen kumaş yapılmaktaydı. Bu kumaşın üretimi kendi adını taşıyan değirmenlerde gerçekleşmekteydi. Bunun Slavca karşılığı "Vlaviçe"⁴⁹ idi. Tahrir defterlerinde 1550'de "*âsiyâb-ı kebe*" ve "*kebe*" şeklinde ve 1572'de ise yine "*âsiyâb-ı kebe*", "*kebe*" ve "*âsiyâb-ı vlaviçe*" şeklinde kaydedilmiştir.

Machiel Kiel ile yaptığımız görüşmede, *Valovitsa (Valovica)* şeklinde okunan bu kelimenin Slavca kökenli olduğunu söylemiştir. Çoğu zaman gürül gürül akan bir suyla çalışan ve ucunda büyük tahta çekiç bağlı olan bu değirmen, yünü daha büyük sıkıştırma ile kumaşa çevirmeye yaramaktaydı. Yün büyük bir tahta sandığa konur, içine biyolojik değeri yüksek olan lav toprağı, idrar ve sabun eklenerek bu bileşim çekiç tarafından dövülürdü. Bu iş birkaç gün sürer ve kötü bir koku yayılırdı.

⁴⁷ BOA. TT.d. 267, s. 1-462; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 1a-298a; TKG. KK. TT.d. 89, vr. 395b-456b.

⁴⁸ Halil İnalçık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türk Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 37; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesi", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, 27-29 Mayıs 2014, s. 103.

⁴⁹ Vlaviçe: Kebe dolabı, su kuvvetiyle işleyen kumaş tezgâhı. Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları, I, Kanunlar*, İstanbul, 1943, s. 544.

MUSA SEZER

Türkçe’de *keçe* denilen kumaş böyle oluşmaktaydı. Su düzeneği olmasaydı insanlar bu pis ve zahmetli işi ayaklarıyla yapmak zorunda kalırlardı.⁵⁰

Vlaviçe değirmenleri 1550’de 1-3 arası taşta sahip olup, taş başı 15 akçe gelir getirmekteydi. Bunun haricinde 30 akçe gelire sahip değirmenler de vardı. Kanunnamelere göre bu değirmenlerden vergi alınmaktaydı.⁵¹ 1572’de sayıları bir hayli gerileyen bu değirmenlerin taş sayıları 1-3 arasında değişmekte olup, taş başı yine 15 akçe alınmaktaydı. Tespit edilen bu değirmenler, şehir merkezinde olduğu gibi kırsal kesimde de kurulmaktaydılar. Bazılarının “*âsiyâb-ı kebe, mülk-i ...*” şeklinde kaydedilmesiyle adı yazılı kimsenin işletiminde ve mülkiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Değirmenleri işletenler arasında Müslüman ve gayrimüslimler yer almaktaydı. Bazılarında ise kişi ismi kaydedilmediği için işletmecisi hakkında bilgiye ulaşılamamaktadır. XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre Ilıca’da kebe değirmenlerinin sayısı ve vergi durumu şu şekildeydi.

Tablo 5: 1550 ve 1572’de Ilıca Kazasına Bağlı Nahiyelerdeki Kebe Değirmenleri

Nahiyeler	1550			1572		
	Bab	Gelir	Harab Bab	Bab	Gelir	Harab Bab
Ilıca	23	370	1	1	15	4
Kamañıçe	1	15	1	-	-	-
Sirişnik	9	150	2	4	60	1
Dupniçe	6	90	1	9	135	2
Cuma	10	150	1	-	-	-
Pürtlü	3	45	-	-	-	-
Radomir	1	15	1	1	15	1
Gorna Krayište	-	-	1	-	-	1
İslavište	6	105	1	-	-	-
Piyaniçe	12	180	2	10	150	2
Toplam	71	1.120	11	25	375	11

Kaynak: BOA. TT.d. 267, s. 1-462; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 1a-298a; TKG. KK. TT.d. 89, vr. 395b-456b.

Tahrir defterlerinden 1519 yılına ait defterde bu değirmenle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Oysa 1519 tarihli tahrir kaydından kazaya bağlı

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://mechelen.mapt.be/wiki/Volmolen>, (28.09.2018).

⁵¹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VI. Kitap, II. Kısım, - Kanunî Devri Eyâlet Kanunânemeleri (II)*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 653. “... ve volâvice ya’ni kebe dolablarından ve ... defter-i şahide yazulduğı üzere resim alına. ...”.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

nahiyelerde toplam 5.034 baş küçükbaş hayvanın olduğu tespit edilmiştir. 1550'de kebe değirmenleri taş sayısı ve bunlardan elde edilen gelir miktarının en çok olduğu yer, Ilıca nahiyesi idi. Bu tarihte taş sayısı ve gelir miktarının en az olduğu yerler ise Kamanıçe ve Radomir nahiyeleri idi. Kanunnamelerden de anlaşıldığına göre kebe değirmenlerinden 15 akçe resim alınmaktaydı.⁵² 1550 yılında toplam 71 babdan 1.120 akçe gelir elde edilmişti. Bu gelir ise bab başına 15,77 akçeye tekabül etmektedir. Bu miktarın küsuratlı çıkmasının nedeni bazı değirmenlerin çalışma sürelerinin fazlalığıyla alakalı olmalıdır.

1572'ye gelindiğinde bab sayısı ve gelir miktarı en fazla Piyaniçe nahiyesi, en az ise Ilıca ve Radomir nahiyelerindeydi. 1572'de Ilıca kazasına bağlı nahiyelerdeki kebe değirmenleri taş sayısı ve gelirlerinde 1550'ye göre hızlı bir düşüş yaşandığı göze çarpmaktadır. Bu düşüşün taş sayılarında yaklaşık % 35, gelirlerde ise yaklaşık % 33 olarak gerçekleştiği tespit edilmektedir. Tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre 1550 yılında 5.839 olan küçükbaş hayvan sayısı, 1572'de 10.720'ye yükselmişti. Hayvan sayılarının bu iki tahrirde artmasına rağmen, kebe değirmenlerindeki gerilemenin sebebi olarak hayvanların başka yerlere nakledildiği, yani üretici elinde fazla durmadığını akıllara getirmektedir. Nitekim yukarıda ifade edildiği üzere İstanbul'un et ihtiyacının büyük bir kısmı Balkan şehirlerinden karşılanmaktaydı.

1550'de Ilıca'da 2 ve İslavişte'de 3 yeni taş olmak üzere 5 yeni taştan 75 akçe gelir elde edilmişti. 1550 ve 1572'de yapılan tahrirlere göre kebe değirmenlerinin sayısal durumları göz önüne alındığında, Ilıca'nın tamamında kumaş üretiminin 1550'de 1572'ye göre bir hayli yüksek olduğu söylenebilir.

1.4. Samakov (Samako-Demirdöven) Değirmeni

Müslümanlar, demir ve çelik üretiminde XVIII. yüzyıla kadar Avrupalılara hükmetmişlerdi. Endüstriyel üretim amacına yönelik şekilde kurulan yel ve su değirmenlerinin enerjisinden de yararlandılar. Böylece İslam dünyası Avrupa üzerinde hem bilimsel hem de askerî teknolojiler

⁵² Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I I- II. Bâyezid Devri ...*, s. 511; Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VI. Kitap, II. Kısım, - Kanunî Devri Eyâlet Kanunâmeleri (II)*, ..., s. 558; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII. Kitap I, II. Kısım, - Kanunî Devri Eyâlet Kanunâmeleri (III)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 508.

bakımından üstünlüğe sahip olmuştur. Doğu toplumlarında bulunan üretim teknikleri hiç de azımsanacak gibi değildi. Çinliler kürek ve saban demiri için dökme demir kullanırken, kılıç ya da bıçak gibi keskin araçlar için dövme demirle çalışıyorlardı. Bu özellikle önemlidir, çünkü Avrupalılar dövme demiri ancak Ortaçağ'da kullanmışlardı. Bunlar demir imalatının temeli olan eritme işlemindeki yeniliklerle mümkün olabilmiştir. Maden eritme ocaklarının ve piston körüklerinin kullanılması da özellikle önemlidir.⁵³ Doğuda, Avrupa'dan önce başlayan bu gelişmeler çok sonraları Sanayi Devrimi'nin başlamasında etkili olmuştur.

Dönemin önemli demir madenlerine sahip olan Osmanlı Devleti, aynı zamanda demir teknolojisine de sahipti. Başta demir madeninin çıkarıldığı yerlerde daha yoğun olmak üzere, bu bölgelerin yakınlarında da "samakov"lar⁵⁴ kurulmaktaydı. Sama-kov, Bulgarca'da yeni eritilmiş demiri dövmeye yarayan bir alete işaret etme anlamında "demirdöven" demektir. Sofya'nın güneydoğusunda bulunan Samakov şehri de bu isimle anılır. Aslında bu değirmenin adı, Samakov şehrinin demir üretimi ve demir madenciliğindeki gelişmişliğinden ileri gelmektedir. 1453-1454 tarihli bir belge, bu bölgenin demir yatakları açısından zengin ve demir üretimi açısından da ilerlemiş bir yer olduğunu göstermektedir.⁵⁵

Evliyâ Çelebi, Samakov kasabasına bağlı Köstence köyünü ziyaret ettiğinde samakovu görmüş ve onu, su çarklarının çekiçleri hareket ettirdiği ve çekiçlerin de demiri dövdüğü bir sistem olarak tanımlamıştır.⁵⁶

Yine Evliyâ Çelebi, eserinin başka bir yerinde samakov değirmeninin çalışma sistemi hakkında daha detaylı ve önemli bilgiler vermiştir:

"Bu Samakov şehrinde ve çevredeki nahiyelerde toplam 110 adet demir işleyen işliklere bu diyarda samakov derler. Nemrud ateşinin

⁵³ John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, (çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 57, 66.

⁵⁴ Samako(v): Demir dögmeye mahsus su ile işleyen örs ve çekiç. Barkan, XV. ve XVI. *Asırlarda Osmanlı ...*, s. 543; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 590.

⁵⁵ Machiel Kiel, "Samakov", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 62.

⁵⁶ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, (haz.) Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 3. Cilt, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 544. "Nicesi de demircilik ederler. Zira dere ve tepelerinde demir madenleri samakovu, yani çarkları vardır. Çekiçlerini su çarkları vurur. İnşallah yeri geldiğinde anlatılır."

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

yakan körüğünü 10 adam çekemez, su değirmeni körüğü çekip Nemrud ateşi hasıl olur. Fil karnı kadar demir örsler üzere Yemen akiki gibi kırmızı demirler ki ateşten çıkmıştır, o demirleri demirci ustaları birer çeşit sanatlı dolaplar ile kızgın demirleri örs üzerine koyup camız kellesi kadar çekiçleri yine bir sanat ile su dolapları çekiçleri kırmızı demire vurunca zemin titrer. İş başında ancak iki usta, örs üzerine dolap ile birer ikişer kantar demirleri çekiç altına koyup çekiç vermede olup demir uzayıp bir çubuk olunca yine bir sanat ile çekiç dolap çarkının suyunu kesip gece gündüz böyle bir iş işler ki böyle bir işi demirciler piri Hazret-i Davud etmemiştir. Nice yüz bin gezgin böyle dev gibi işi görmemiştir.”⁵⁷

Kiel'in anlatımıyla, *samakov* hızlı akan bir su önüne tahtadan yapılmış bir demirdöven sistemi idi. Suyun tahta tekerleğe hızla çarpmasıyla teker döner, büyük çekiç (balyoz) harekete geçer ve ısıtılmış demiri istenilen kıvama gelinceye kadar döverdi. Bu da demek oluyor ki, balyozla demire şekil verilen faaliyetlerdir. Devlet dövülmüş demirden vergi almamaktaydı. Ancak kanunnamelerde belirtildiğine göre *samakov* ile nal ve mih vignelerinden⁵⁸ resim alınmaktaydı.⁵⁹

Fotoğraf 1: Samakov (Demirdöven) Minyatürü

Kaynak: http://museumsamakov.blogspot.com.tr/p/blog-page_3705.html, (28.09.2018).

⁵⁷ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon (Estergon), Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra, Venedik, Mostar, Kanije*, (haz.) Seyit Ali Kahraman, 6. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 146.

⁵⁸ Vigne: Demir fırını, demir ocağı. Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı ...*, s. 544; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 720.

⁵⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VI. Kitap, II. Kısım,- Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri (II)*, ..., s. 558. "... somako ve na'l ve mih vignelerinden defter-i şahide yazulduğı üzere resim alına. ...".

MUSA SEZER

Bu değirmen tahrir defterlerinde “*samako*” ve “*samakov*” şeklinde kaydedilmiştir. 1519’da taş sayıları verilmeden sadece vergi tutarları yazılmak suretiyle kaydedilmiş ve toplam 240 akçe gelir elde edilmişti. Bunun haricinde “*resm-i âsiyâb, Seylâb maa Samako 16*”⁶⁰ şeklinde bir kayıt daha vardır. 1550’de bu değirmenlerin taş sayıları 1 ve 8 idi. Alınan resim miktarı taş başına 15, 30, 50 ve 60 akçe olarak tespit edilmektedir. 1572’de taş sayısı genelde 1 taş olup, sadece iki ayrı samakovda 2 ve 13 idi. Tahrirlere göre Ilıca’da samakovların taş sayıları ve gelir durumları şu şekildeydi.

Tablo 6: 1550 ve 1572’de Ilıca Kazasına Bağlı Nahiyelerdeki Samakov Değirmenleri

Nahiyeler	1550		1572				
	Bab	Gelir	Bab	Gelir	Harap Bab	Yeni Değirmen	
						Bab	Gelir
Ilıca	1	50	1	60	-	-	-
Sirişnik	-	-	2	60	-	-	-
Dupniçe	8	420	17	735	-	3	150
Radomir	-	-	-	-	1	-	-
Toplam	9	470	20	855	1	3	150

Kaynak: BOA. TT.d. 267, s. 1-462; TKG. KK. TT.d. 88, vr. 1a-298a; TKG. KK. TT.d. 89, vr. 395b-456b.

Samakov taş sayılarında 1550’den 1572’ye kadar iki katı geçen bir artış yaşanmıştı. 1572’de mevcut 20 taşa 3 adet yeni taş eklenmişti. Samakov değirmenlerinden elde edilen gelir 1519’da 256; 1550’de 470 ve 1572’de 1.005 akçe idi. 1550’den 1572’ye kadar samakovculuğun daha çok geliştiği ve ileri seviyelere taşındığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti’nin demir ihtiyacının büyük bir kısmı Samakov’dan temin ediliyordu. Samakov ve çevresinde çıkarılan demirin az bir kısmı memleketin çeşitli yerlerine ham olarak dağıtılıyordu. Büyük bir kısmı da Samakov’daki imalathanelerde işlenmekteydi.⁶¹ Bu taleplerin karşılanması için de, Samakov ve çevresindeki samakov imalathanelerinin sayısında artış yaşanmaktaydı. Samakov değirmenlerindeki artış,

⁶⁰ BOA. MAD.d. 170, vr. 21b, 100a, 383a, 418a.

⁶¹ Salim Aydın, *Tophâne-i Âmiri ve Top Döküm Teknolojisi*, TTK., Ankara 2006, s. 236.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

demirciliğin önem kazandığını göstermesi açısından önemlidir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru, savaş araç ve gereçlerine olan ihtiyacın artmasının, demir madenleriyle ünlü Samakov şehrine yakın olan Ilıca'da da bu değirmenlerin artmasına neden olduğu düşünülebilir. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısında mühimme defterlerinde Samakov'dan gemi inşası için demirden yapılmış çeşitli malzemeler ve diğer harp malzemelerinin talebiyle ilgili birçok hüküm yer almaktadır. Bu hükümlerde görüldüğü üzere Samakov'dan, çivi, lenger demiri, nal, toplar için lazım olan dingiller vs. istenmiştir.⁶²

Dönemin küçük ölçekli demir işletmeleri sayılabilecek samakovlar, Osmanlı Devleti'nde askerî, sosyal ve ekonomik alanlarda büyük kolaylık ve fayda sağlamaktaydı. Sağladığı fayda demirden yapılan ürünlerle sınırlı kalmamakta, bu alanda çalışan kesime, bu işin hem üretim alanında hem de nakliye alanında yer alan Ilıca halkına iş imkânı olmaktadır. Böylece bir bakıma Ilıca ekonomisine de katkı sağlanmaktaydı.⁶³ Diğer taraftan imparatorluğun her tarafına ünü yayılan samakov demirine rağbet gösterildiği anlaşılmaktadır. Süleymaniye Camii ve külliyesi inşasında kullanılan bütün demir, Samakov demirinden temin edilmiştir.⁶⁴ 980/1572 tarihli bir ahkam defterinden anlaşıldığına göre cebehane için gerekli mühimmat, Samakov'daki demirden imal edilmiştir.⁶⁵ 973/1565-1566 yılında Samakov'dan ordu için bin takım at nalı ve ona yetecek kadar çivi kestirilip Sofya'ya gönderilmesi istenmiştir.⁶⁶

Samakov muhassılı Mehmed Besi Bey'in, 1848'de verdiği raporda Samakov'da çıkarılan demir için "her bir mahalde çıkan demirden âla" denilmesi dikkat çekicidir. Daha sonra Samakov demir cevheri test edilmek

⁶² BOA. A. DVNS. MHM.d. 5, s. 191, 202, 596, 643; BOA. A. DVNS. MHM.d. 10, s. 275, 276, 300; BOA. A. DVNS. MHM.d. 12, s. 12, 94, 99.

⁶³ BOA. A. DVNS. MHM.d. 12, s. 401-402. Mühimme defterlerinden edinilen bilgilere göre 1571 yılında Radomir ve Dubniçe kadılarının da aralarında bulunduğu bazı çevre kadılarına Samakov'da yapılan lenger demiri ve aletlerin nakli için araba temin edilmesi yönünde hükümler gönderilmiştir.

⁶⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979, s. 140.

⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 12. "Samako kadısına ve Samako nâzırına hüküm yazıla ki, Hâliyâ cebehane-i âmirem mükimmatîçün bin adet kazması, beş yüz adet Yeniçeri kazması ve beş yüz adet külüklü ve yüz adet lağım kazması ve bin adet kürek ve elli adet varya elli küskü lâzım ve mühim olmuştur. ...".

⁶⁶ 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), *Özet ve İndeks*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu: 21, Ankara 1994, s. 258.

amacıyla İngiltere'ye götürülmüş ve burada yapılan bir deney ile demir cevherinin oldukça zengin olduğu anlaşılmıştır.⁶⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda küçük ölçekli sanayi işletmeleri olarak bilinen değirmenler, buldukları bölgede yöre halkının hayatına büyük kolaylıklar getirirken, vergi tahsil edilmesiyle de devlet ekonomisine katkı sağlamaktaydılar. Ilica bölgesinde faaliyet gösteren değirmenlerden devlet kasasına 1519'da 20.283; 1550'de 27.828 ve 1572'de 26.749 akçe vergi girdisi gerçekleşmiştir. Ilica'daki değirmen çeşitleri, iklim ve coğrafi özelliklere bağlı olarak, halkın geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığa göre ve bölgede bulunan zengin demir madeni yataklarına göre çeşitlilik göstermekteydi.

Ilica ve nahiyelerinde tespit edilen su değirmeni, ding, samakov ve vlavıçe değirmenlerine ait taş sayıları ve alınan vergi miktarları 1519, 1550 ve 1572 yıllarına ait olmak üzere ayrı ayrı ortaya konulmuştur. 1519'da su ve samakov değirmeninin bulunduğu bölgede sonraki tahrirlerde ding ve vlavıçe değirmenlerinin de kaydedildiği görülmüştür. 1550 yılına kadar taş sayılarının artışına bağlı olarak alınan vergiler artmış, ancak 1572'de taş sayılarındaki artışa rağmen alınan vergilerde küçük de olsa bir gerileme olduğu görülmüştür.

Ilica'da değirmenlerin sadece tahılları öğütmede kullanılan değirmenlerden ibaret olmadığı, bunlar haricinde demir işleyen ve keçe denilen kumaşın yapımında kullanılan değirmenlerin de olduğu görülmüştür. XVI. yüzyılda kırsal kalkınmanın önemli öğelerinden olan değirmenlerin Ilica'da yöre hayatının vazgeçilmezleri arasında olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca işlenen demirin devletin başta askerî sahasında kullanılması ve demirin nakliyesinin Ilica halkı için iş imkânı olması, samakov sektörünün faydaları arasında görülebilir.

⁶⁷ Mehmet Yıldırım, *Osmanlı Demir Çelik Sanayii'nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş (1830-1870)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Tevfik Güran, İstanbul 2015, s. 16.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İstanbul

Tahrir Defterleri: BOA. MAD.d. 170, BOA. TT.d. 267.

Mühimme Defterleri: BOA. A. DVNS. MHM.d. 5, 10, 12.

2. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TKG. KK.) Ankara

Tahrir Defterleri: TKG. KK. TT.d. 88, TKG. KK. TT.d. 89.

3. Narodna Biblioteka Kiril i Metodij (Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi-NBKM) Sofya

Tahrir Defteri: NBKM. D. 707.

B. Kaynak ve İnceleme Eserler

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Özet ve İndeks, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu: 21, Ankara 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, , *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I I- II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

_____, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri III - Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

_____, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, V. Kitap, II. Kısım - Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

_____, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VI. Kitap, II. Kısım - Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri (II)*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

_____, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII. Kitap I, II. Kısım,- Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri (III)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

MUSA SEZER

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Kuruluştan 892/1487'ye kadar), (Haz.) Cihan Çimen, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Necdet Öztürk, İstanbul 2006.

ARIKAN, Zeki ve Abdullah Martal, “İzmir’de İlk Buharlı Un Fabrikası”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 12, İstanbul 1982-1998, ss. 1-22.

AYDÜZ, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, TTK, Ankara 2006.

BARKAN, Ömer Lütfi, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ziraat Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları, I, Kanunlar*, İstanbul 1943.

_____, *Süleymaniye Cami ve İmaretini İnşaatı (1550-1557)*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜ DTCFD*, C. 5, Ankara 1957, ss. 483-511.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I (1258-1512), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 2013.

EVLYÂ ÇELEBİ, *Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, (haz.) Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 3. Cilt, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

EVLYÂ ÇELEBİ, *Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon (Estergon), Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra, Venedik, Mostar, Kanije*, (haz.) Seyit Ali Kahraman, 6. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

GÖKÇE, Turan, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkiyye Kazâsı*, TTK, Ankara 2000.

HOBSON, John M., *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, (çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

XVI. YÜZYILDA ILICA (KÖSTENDİL) KAZASI DEĞİRMENLERİ

İNALCIK, Halil, “Murad I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 31, İstanbul 2006, ss. 156-164.

İNALCIK, Halil - ARI, Bülent, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, *Türk Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, ss. 27-56.

IVANOV, Rumen, *Roman Cities in Bulgaria*, Sofya 2006.

KİEL, Machiel, “Köstendil”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 26, Ankara 2002, ss. 277-279.

_____, “Küstendil”, *The Encyclopaedia of Islam*, V, Leiden 1979, ss. 534-535.

_____, “Samakov”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 36, İstanbul 2009, ss. 62-64.

KOÇ, Ümit, *XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Sanayi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2006.

MEHMED HEMDEMİ SOLAKZÂDE, *Solakzâde Tarihi*, I, (Haz.) Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. I, (Yay.) Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, TTK, Ankara 1995.

MIKHAILOV, Stamen ve Maria Sestrimska, *The Old School in Kyustendil (Materials from Archaeological Excavations)*, Bulgarski Houdozhnik Publishing House, Sofia 1981.

MILLER, William, *Balkans - Roumania, Bulgaria, Servia and Montenegro*, Londra 1896.

MÜNECCİMBAŞI AHMED b. LÜTFULLAH, *Camiü’-d-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (Haz.) Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

MUSA SEZER

ORUÇ, Hatice, *Makedonya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Melek Delilbaşı, Ankara 1997.

ROBERTS, J. M., *Avrupa Tarihi*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015.

Routes and Itineraries: From the Virtual Museum of the European Roots, MERLINI, Marco - VELICHKOV, Asen, (ed.), Sofya 2009.

STOYANOVSKI, Aleksandar, "Makedonya'nın İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. IV-V (Ağustos 1973-1974), İstanbul 1974, ss. 213-230.

TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesi", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, 27-29 Mayıs 2014, ss. 99-168.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

YILDIRIM, Mehmet, *Osmanlı Demir Çelik Sanayii'nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş (1830-1870)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: prof. Dr. Tefik Güran, İstanbul 2015.

YİĞİT, Ahmet, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 18, Muğla 2007, ss. 97-155.

YÖRÜK, Doğan, "XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler", *Turkish Studies*, V. 9/1, Ankara 2014, ss. 637-655.

YÖRÜK, Doğan ve Onur Kabak, "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bozkır Su Değirmenleri ve Değirmen İşletmeciliği", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016) Bildiriler Kitabı*, Konya 2016, ss. 215-236.

C. Elektronik Kaynaklar

<http://mechelen.mapt.be/wiki/Volmolen>, (28.09.2018).

http://museumsamokov.blogspot.com.tr/p/blog-page_3705.html,
(28.09.2018).